

УДК 352:342.25(477):355.02

Копестинський Тарас Йосипович

*аспірант кафедри менеджменту, публічного управління та персоналу
Західноукраїнського національного університету*

Kopestynskyi Taras

*PhD Student at the Department of Management, Public Administration, and Personnel
West Ukrainian National University*

ORCID: 0009-0003-0672-9986

DOI: 10.25313/2617-572X-2025-1-10660

РЕФОРМА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ: ВИКЛИКИ, МОЖЛИВОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

DECENTRALIZATION REFORM IN UKRAINE: CHALLENGES, OPPORTUNITIES, AND SPECIFIC FEATURES OF TERRITORIAL COMMUNITIES' FUNCTIONING UNDER MARTIAL LAW

Анотація. Вступ. В Україні децентралізація стала одним із центральних напрямів реформ, спрямованих на передачу повноважень, ресурсів і відповідальності до місцевого рівня. Це дало змогу громадам ефективніше керувати власними територіями, залучати жителів до ухвалення рішень і забезпечувати відкритість управлінських процесів. Проте повномасштабна війна суттєво змінила умови діяльності територіальних громад і системи місцевого самоврядування, вимагаючи адаптації до нових реалій.

Метою дослідження є визначення механізмів, які сприяють підвищенню стійкості громад та ефективності їхнього управління в умовах кризи шляхом виявлення можливостей для подальшого розвитку децентралізації.

Матеріали і методи. Дослідження базується на аналізі законодавства, статистичних даних, наукових публікацій та практичних кейсів. Застосування системного, порівняльного та емпіричного методів дозволило виявити зміни в роботі місцевого самоврядування під час війни.

Результати. У статті досліджено вплив реформи децентралізації на функціонування територіальних громад України в умовах воєнного стану. Окреслено основні виклики, що постали перед місцевим самоврядуванням, зокрема обмеження автономії громад через запровадження військових адміністрацій, фінансові труднощі та зміни в законодавстві. Розглянуто досягнення реформи, такі як розвиток інструментів громадської участі, зміцнення фінансової автономії та посилення довіри до місцевої влади. Акцентовано увагу на значенні адаптації управлінських механізмів до умов кризи, необхідності вдосконалення нормативно-правової бази та подальшого розвитку децентралізації після завершення воєнних дій. Використано системний, порівняльний та емпіричний методи дослідження для аналізу змін у функціонуванні громад і місцевого самоврядування.

Перспективи. Дослідження реформи децентралізації в умовах війни повинні зосередитися на кількох ключових аспектах. По-перше, це адаптація місцевого самоврядування до кризових умов, включаючи вивчення функціонування громад у зонах бойових дій та зміни у їх фінансовому забезпеченні. По-друге, важливо дослідити взаємодію між місцевою владою та військовими адміністраціями, а також цифровізацію управлінських процесів. По-третє, необхідно вивчати участь громадян в управлінні та шляхи її відновлення після війни. По-четверте, слід звернути увагу на інтеграцію деокупованих територій та вдосконалення законодавчої бази. Нарешті, важливо забезпечити психологічну та соціальну стійкість населення.

Ключові слова: децентралізація, територіальні громади, воєнний стан, місцеве самоврядування, військові адміністрації, інструменти громадської участі.

Summary. Introduction. In Ukraine, decentralization has been a central focus of reforms aimed at transferring powers, resources, and responsibilities to the local level. This has empowered communities to manage their own territories more effectively, involve residents in decision-making, and ensure transparency in governance processes. However, the full-scale war has significantly altered the operating conditions of territorial communities and the system of local self-governance, necessitating adaptation to new realities.

The aim of this research is to identify mechanisms that contribute to enhancing community resilience and effective governance during a crisis by exploring opportunities for further decentralization development.

Materials and Methods. This study employed a mixed-methods approach, combining analysis of legislation, statistics, and academic literature with empirical case studies. By applying systematic and comparative analyses, we identified changes in local governance practices during the war.

Results. This article examines the impact of the decentralization reform on the functioning of Ukrainian territorial communities during wartime. It outlines the main challenges faced by local self-governance, including limitations on community autonomy due to the introduction of military administrations, financial difficulties, and legislative changes. The study also considers the achievements of the reform, such as the development of public participation tools, strengthening financial autonomy, and increasing trust in local authorities. Emphasis is placed on the importance of adapting governance mechanisms to crisis conditions, the need to improve the regulatory framework, and the further development of decentralization after the end of hostilities. A systematic, comparative, and empirical research methodology was used to analyze changes in the functioning of communities and local self-governance.

Prospects. Research on decentralization reform during wartime should focus on several key aspects. First, the adaptation of local self-governance to crisis conditions, including studying the functioning of communities in active combat zones and changes in their financial support. Second, it is important to study the interaction between local authorities and military administrations, as well as the digitalization of management processes. Third, it is necessary to study the participation of citizens in governance and ways to restore it after the war. Fourth, attention should be paid to the integration of de-occupied territories and the improvement of the legislative framework. Finally, it is important to ensure the psychological and social resilience of the population.

Key words: decentralization, territorial communities, wartime, local self-governance, military administrations, public participation tools.

Постановка проблеми. Децентралізація в Україні започаткована як один із ключових напрямів реформ, що передбачала передачу повноважень, ресурсів та відповідальності на місцевий рівень. Цей процес дозволив громадам більш ефективно управляти своїми територіями, залучати мешканців до прийняття рішень і забезпечувати прозорість процесів управління. Однак повномасштабна війна внесла суттєві корективи у функціонування територіальних громад та місцевого самоврядування. Реформа відкрила численні інструменти участі мешканців: бюджети участі, електронні петиції, громадські слухання, місцеві ініціативи тощо. Ці механізми закріплені на законодавчому рівні, але в умовах воєнного стану вони частково обмежені з міркувань безпеки. Зокрема, припинено доступ до публічних реєстрів і реалізацію конкурсів громадських бюджетів, а сесії рад нерідко проводяться у закритому форматі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій та досліджень щодо реформи децентралізації в Україні в умовах воєнного стану демонструє як досягнення, так і виклики, які постають перед місцевим самоврядуванням. Серед основних викликів науковці та практики відзначають конфлікт між централізацією та автономією, оскільки під час воєнного стану посилення централізованого управління було неминучим через необхідність швидкого ухвалення рішень — це створило суперечності з принципами децентралізації, зокре-

ма в територіях, де військові адміністрації взяли на себе більшість функцій місцевого самоврядування (наприклад, на прифронтових та окупованих територіях) [10; 16]; фінансові труднощі: громади стикнулися з недостатнім фінансуванням через зміни в бюджетних потоках, що вплинуло на реалізацію місцевих проєктів; зростання витрат на гуманітарну допомогу та відновлення інфраструктури потребує додаткових ресурсів [2; 4; 17]; нестача законодавчої бази: хоча були ухвалені закони, які адаптують функціонування органів самоврядування до умов війни, деякі аспекти залишаються недостатньо врегульованими, зокрема правові процедури під час тимчасової окупації територій [10].

Щодо позитивних аспектів розвитку територіальних громад у умовах децентралізації наявні публікації наголошують на таких досягненнях, як розвиток стійкості громад: війна продемонструвала важливість автономності громад; досвід самостійного управління ресурсами, організації гуманітарної допомоги та забезпечення безпеки став важливим елементом їхнього розвитку [9]; посилення довіри до місцевих органів: у період війни місцеві органи самоврядування проявили себе як найближчий до людей рівень влади, що сприяло зростанню довіри громадян [16]; інновації у самоврядуванні: в умовах кризи громади розробляли нові підходи до управління, включаючи цифрові технології для комунікації та управління ресурсами, що створює перспективи для подальшого розвитку [2; 10].

Метою дослідження є визначення механізмів, які сприяють підвищенню стійкості громад та ефективності їхнього управління в умовах кризи шляхом виявлення можливостей для подальшого розвитку децентралізації.

Матеріали та методи. Матеріалами дослідження є нормативно-правова база України; емпіричні дані: статистична інформація щодо фінансового стану громад, обсягів гуманітарної допомоги, рівня довіри громадян до місцевих органів самоврядування, а також приклади адаптації місцевих громад до нових умов; наукові публікації та дослідження, присвячені децентралізації в Україні та ролі місцевого самоврядування під час війни.

У процесі провадження дослідження було використано такі наукові методи: системний аналіз для вивчення законодавчих актів та взаємозв'язків між реформою децентралізації та змінами у функціонуванні місцевого самоврядування в умовах воєнного стану; порівняльний аналіз для співставлення функціонування місцевих органів до та під час воєнного стану для виявлення основних змін та проблем; емпіричний метод: збір і узагальнення даних із практичного досвіду функціонування громад в умовах війни (кейси територіальних громад); контент-аналіз: аналіз публікацій, звітів організацій (зокрема, UPLAN) та експертних думок щодо децентралізації та викликів, які виникли під час війни.

Виклад основного матеріалу. Передача значної частини адміністративних функцій на місцевий рівень є ключовим елементом децентралізації. Цей процес сприяє демократизації суспільства, оскільки розширює можливості громад впливати на прийняття рішень, що безпосередньо стосуються їхнього життя. Залучення громадськості до управління є важливим принципом сучасної демократичної держави і дозволяє більш ефективно задовольняти різноманітні потреби населення. Децентралізація, разом із передачею ресурсів і повноважень на місцевий рівень, розширила можливості залучення жителів до управління громадами. Громади отримали більше інструментів для ініціювання змін, таких як бюджети участі, електронні петиції, громадські обговорення під час підготовки рішень, механізми контролю за діяльністю влади та інші способи забезпечення прозорості місцевого управління. Однак, 24 лютого, у день початку повномасштабного вторгнення, Президент України видав Указ «Про утворення військових адміністрацій», яким поклав на голів районних та обласних державних адміністрацій обов'язки керівників відповідних військових адміністрацій. Таким чином, діючі органи державної влади отримали новий правовий статус і розширені повноваження з метою забезпечення ефективного управління в умовах воєнного стану. Відповідно до частини 3 ст. 4 Закону України «Про правовий режим воєнного стану», який визначає, що військові адміністрації населених пунктів утворюються в межах територій

територіальних громад, у яких сільські, селищні, міські ради та/або їхні виконавчі органи, та/або сільські, селищні, міські голови не здійснюють покладені на них Конституцією та законами України повноваження, а також в інших випадках, передбачених цим Законом. Водночас реформа децентралізації довела свою цінність у складних умовах війни. Більшість громад стали ключовою опорою для держави, забезпечуючи ефективне управління навіть у кризових ситуаціях. Успішними визнано зміни в територіальному устрої, зокрема зменшення кількості районів та створення 1469 територіальних громад. Відзначено позитивний вплив фіскальної децентралізації, яка забезпечила муніципалітети фінансовими ресурсами, включаючи частку податку з доходів фізичних осіб (ПДФО) військових [16]. Необхідно зазначити, що і Закон про службу в органах місцевого самоврядування, ухвалений у 2023 році, впроваджує прозорі процедури набору кадрів, кар'єрного зростання та оцінювання за KPI, що покращує роботу місцевої влад. Воєнний стан в Україні суттєво змінив розподіл повноважень між різними рівнями влади. Особливо відчутно ці зміни стали для територіальних громад, оскільки на їх плечі лягла значна частина відповідальності за забезпечення життєдіяльності регіонів.

Одним із ключових аспектів цих змін стало значне розширення повноважень голів територіальних громад. З метою оперативного реагування на виклики воєнного часу, голови громад отримали додаткові повноваження, які дозволяють їм більш ефективно вирішувати нагальні проблеми. Так, голови громад набули права демонтажу аварійно небезпечних будівель, що є критично важливим для забезпечення безпеки населення. Крім того, вони отримали можливість передавати кошти місцевих бюджетів на потреби Збройних сил України, таким чином сприяючи зміцненню обороноздатності держави. Реорганізація комунальних підприємств та встановлення нових правил благоустрою також відносяться до розширеного переліку повноважень голів громад. Ці заходи спрямовані на оптимізацію роботи комунальної сфери та адаптацію її до нових умов.

Варто зазначити, що попри значне розширення повноважень, усі рішення, прийняті головами громад в умовах воєнного стану, повинні узгоджуватися з обласними військовими адміністраціями або мати тимчасовий характер. Це необхідно для забезпечення єдиної державної політики та координації дій усіх рівнів влади. Таким чином, розширення повноважень голів територіальних громад є важливим кроком для адаптації системи місцевого самоврядування до умов воєнного часу та забезпечення ефективної роботи органів місцевої влади на місцях.

Незаперечним є той факт, що війна в Україні суттєво вплинула на систему місцевого самоврядування і в аспекті обмеження можливості громадян брати активну участь у житті своїх громад. Так, російське

вторгнення та введення воєнного стану призвели до низки обмежень, які безпосередньо торкнулися процесів прийняття рішень на місцевому рівні. Ці обмеження є наслідком необхідності забезпечити безпеку країни та ефективно протистояння агресору. До ключових змін, які відбулися, можна віднести 1) обмеження доступу до інформації: закриття публічних реєстрів, зокрема, щодо земельних ділянок та містобудівної документації, ускладнює громадянам контроль за використанням комунальної власності та проведенням будівельних робіт; зменшення прозорості бюджетних процесів через обмеження доступу до проектів рішень та звітів про виконання бюджету; ускладнення доступу до засідань органів місцевого самоврядування, які часто проводяться у закритому режимі або без попереднього оголошення; 2) зміни у форматах громадської участі: призупинення або відтермінування конкурсів громадського бюджету та проектів участі. Це позбавляє громадян можливості впливати на розподіл частини місцевого бюджету та реалізовувати власні ініціативи; ускладнення організації громадських слухань та зборів через безпекові загрози та інші обмеження; 3) перерозподіл повноважень: передача частини повноважень органів місцевого самоврядування військово-цивільним адміністраціям у регіонах, де тривають активні бойові дії. Це призводить до централізації управління і зменшення ролі місцевих громад у прийнятті рішень.

Зважаючи на викладене вище, можна виокремити наслідки цих змін, які полягають у зменшенні громадського контролю, зокрема обмеженні прозорості та відкритості роботи органів місцевого самоврядування ускладнюють громадянам контроль за діяльністю посадових осіб та виявлення корупційних схем; послабленні принципу децентралізації, власне, централізація управління та передача повноважень військово-цивільним адміністраціям суперечать принципам децентралізації влади, які були закріплені реформами попередніх років; часткове зменшення довіри громадян до місцевої влади як результат обмеження можливостей громадян брати участь у прийнятті рішень та отримувати інформацію можуть призвести до зниження довіри до місцевої влади та відчуття відчуження від процесів управління.

Важливо розуміти, що ці обмеження є тимчасовими і пов'язані з вимушеними заходами, спрямованими на забезпечення безпеки країни. Однак, після завершення воєнних дій необхідно буде взяти заходів для відновлення повноцінного функціонування системи місцевого самоврядування та забезпечення широких можливостей для громадянської участі.

Доцільно зауважити, що для цього необхідно буде продовжувати процес ефективної децентралізації, яка вимагає комплексного підходу, а саме: відновлення прозорості та відкритості роботи органів місцевого самоврядування, розширення можливостей громадян для участі у прийнятті рішень, посилення

відповідальності посадових осіб та забезпечення належного фінансування. Ці заходи не лише сприяють розвитку місцевої демократії, а й є ключовими для успішної реалізації реформи децентралізації, яка спрямована на передачу повноважень та ресурсів на місцевий рівень. Відкритість даних, електронне урядування та активна комунікація з громадськістю є невід'ємними елементами такого підходу. Тільки за умови широкої залученості громадян та забезпечення належного контролю за діяльністю місцевої влади можна досягти справжньої децентралізації та створити ефективні та відповідальні органи місцевого самоврядування. Лише за таких умов можна буде відновити довіру громадян до місцевої влади та забезпечити ефективне управління на місцевому рівні.

Варто зазначити, що науковці виділяють кілька ключових критеріїв успішності децентралізації, серед яких економічне зростання, рівний доступ до державних послуг, політична інтеграція та зниження рівня корупції [von Haldenwang]. На сьогодні відсутня універсальна теорія децентралізації для умов нестабільності. Водночас, з огляду на вказані аспекти, особливу увагу слід приділяти підвищенню ефективності надання публічних послуг, політичної діяльності та зміцненню легітимності влади через орієнтацію на громадян у системі державного управління і місцевого самоврядування. У період воєнного стану конституційна реформа децентралізації публічної влади в Україні є неможливою. Проте після завершення війни це питання неодмінно постане на порядку денному: одні розглядатимуть його з державницьких позицій, інші — як інструмент політичної боротьби. У будь-якому разі реформу необхідно буде продовжувати, враховуючи, що післявоєнне відновлення країни ускладниться економічними та демографічними диспропорціями. Це вимагає перегляду стратегії та тактики децентралізації: структурно-функціональні зміни слід доповнити заходами, спрямованими на підвищення спроможності, легітимності та авторитетності публічної влади, а також на зміцнення її зв'язків із громадянським суспільством.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Реформа децентралізації заклала міцний фундамент для розвитку громад в Україні, але її реалізація в умовах воєнного стану стикається з численними перешкодами. Посилюється взаємодія за принципом субординації між органами місцевого самоврядування та місцевими органами державної влади, водночас залишається актуальною проблема, яка існувала ще в мирний час, — необхідність чіткого розмежування повноважень, особливо в сучасних умовах між органами місцевого самоврядування та військовими адміністраціями. Окрім цього, викликає труднощі питання формування місцевих бюджетів і забезпечення належного фінансування місцевого самоврядування. Тимчасові обмеження участі громадян і концентрація рішень на керівниках громад

вимагають удосконалення законодавства. Важливим кроком стане гармонізація нормативної бази та посилення підтримки громадам на національному рівні для збереження принципів народовладдя та ефективного управління.

У майбутніх дослідженнях теми реформи децентралізації в умовах воєнного стану доцільно акцентувати увагу на кількох важливих аспектах. Насамперед, це адаптація місцевого самоврядування до кризових умов, зокрема дослідження моделей функціонування територіальних громад у зонах активних бойових дій та формування рекомендацій для підвищення їхньої стійкості. Важливим є аналіз змін у фінансовій спроможності громад, включаючи оцінку бюджетного забезпечення та ефективність використання податкових надходжень, таких як ПДФО військових. Одним із ключових напрямів є вивчення взаємодії між місцевими органами самоврядування та військовими адміністраціями, що передбачає чітке розмежування повноважень і визначення оптимальних механізмів співпраці. Не менш актуальним

є дослідження цифровізації управлінських процесів, спрямоване на забезпечення прозорості та ефективності роботи органів самоврядування навіть за обмеженого доступу до публічної інформації.

Окремої уваги потребує питання участі громадян в управлінні, зокрема вплив тимчасових обмежень на механізми громадської активності, такі як бюджети участі та публічні обговорення, а також шляхи їх відновлення після завершення воєнного стану. Інтеграція окупованих та деокупованих територій у систему місцевого самоврядування стане ключовою складовою відновлення після війни. Важливо також зосередитися на вдосконаленні законодавчої бази, усуваючи прогалини у правовому регулюванні діяльності громад під час кризових ситуацій, та забезпеченні психологічної і соціальної стійкості населення, зміцнюючи соціальну згуртованість та адаптацію до нових умов. Розвиток цих напрямів дозволить не лише ефективно вирішувати поточні виклики, а й закласти основи для довгострокового розвитку місцевого самоврядування в Україні.

Література

1. Concept of the Reform of Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/21459-koncepcijareformuvannya-miscevogo-samovryaduvannya-ta-teritorialnoji-organizaciji-vladi-v-ukrajini> (дата звернення: 30.11.2024).
2. Shkilnyak M., Melnyk A., Monastyrskyi G., Vasina A., Ivanova O., Dudkina O. Management of life activities of territorial communities under martial law conditions: challenges and response mechanisms. *Herald of Economics*. 2022. P. 197–206.
3. von Haldenwang C., Faust J. GIZ support to decentralization and local governance reforms: Changing markets, core strengths, future opportunities. Eschborn: GIZ, 2012. 84 p.
4. Баймуратов М., Кофман Б. Роль органів місцевого самоврядування України в сфері захисту прав людини в період воєнного стану: до формування праксеологічно-компетентної парадигми. *Незалежність України: права людини та національна безпека: Збірник матеріалів Другої міжнар. наук.-практ. конф.* (Львів, 20 травня 2022 року) / упоряд. Л. В. Ярмол. Львів : Галицька видавн. спілка, 2022. С. 83–89.
5. Білоусова Н., Тупальська О. Децентралізація на паузі: 7 викликів президентові Зеленському та його команді. *AgroPolit*. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/573-detsentralizatsiya-na-pauzi-7-viklikivprezidentovi-zelenskomu-ta-yogo-komandi> (дата звернення: 30.11.2024).
6. Борисова Т., Монастирський Г., Хрупович С., & Чайківська В. Маркетингова комунікаційна політика місцевих органів влади як інструмент формування іміджу надавачів послуг міського транспорту. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 2(43). P. 306–315. <https://doi.org/10.55643/fcaptop.2.43.2022.3614>.
7. Про місцеве самоврядування : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр> (дата звернення: 04.12.2024).
8. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення: 09.12.2024).
9. Ключковський Ю. Б. Місцеве самоврядування в Україні під час і після війни. *Муніципальна реформа в контексті євроінтеграції України: позиція влади, науковців, профспілок та громадськості: Збірник тез доповідей Шостої щорічної всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Київ, 23 грудня 2022 р.). Київ, 2022. С. 49–55.
10. Ковальчук В. Б. Особливості правового регулювання функціонування органів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 4. С. 37–46.
11. Місцеве самоврядування під час війни. Голова правління Центру політико-правових реформ Ігор Коліушко. Інтерв'ю з Марією Палагнюк для «Варіанти». 09.07.2022. URL: <https://pravo.org.ua> (дата звернення: 10.12.2024).
12. Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану : Закон України від 12 травня 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-IX#Text> (дата звернення: 02.12.2024).
13. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24 лютого 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 02.12.2024).

14. Про місцевий референдум : Проект Закону України № 5512. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71820 (дата звернення: 01.12.2024).
15. Рекомендації Ради Європи стосовно формування політики з питань Плану відновлення місцевого самоврядування від наслідків війни. (м. Страсбург, 30 червня 2022 року CEGG/PAD(2022)3). URL: <http://www.slg-coe.org.ua> (дата звернення: 01.12.2024).
16. Реформа з децентралізації: перехід від добровільного об'єднання територіальних громад до адміністративного укрупнення. Видано за підтримки Ради Європи в рамках Програми «Децентралізація і реформа публічної адміністрації в Україні». URL: <https://decentralization.ua> (дата звернення: 10.12.2024).
17. Савичук О. Як працює місцеве самоврядування в умовах воєнного стану? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/23/7333907/> (дата звернення: 10.12.2024).

References

1. Concept of the Reform of Local Self-Government and Territorial Organization of Government in Ukraine. *Ministry of Foreign Affairs of Ukraine*. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news-feeds/foreign-offices-news/21459-konceptijareformuvannya-miscevogo-samovriaduvannya-ta-teritorialnoji-organizaciji-vladi-v-ukrajini>.
2. Shkilnyak M., Melnyk A., Monastyrskyi G., Vasina A., Ivanova O., Dudkina O. Management of life activities of territorial communities under martial law conditions: challenges and response mechanisms. *Herald of Economics*. 2022. P. 197–206.
3. von Haldenwang C., Faust J. GIZ support to decentralization and local governance reforms: Changing markets, core strengths, future opportunities. Eschborn: GIZ, 2012. 84 p.
4. Baimuratov M., Kofman B. Rol orhaniv mistsevoho samovriaduvannya Ukrainy v sferi zakhystu prav liudyny v period voiennoho stanu: do formuvannya prakseolohichno-kompetentnoi paradyhmy. *Nezalezhnist Ukrainy: prava liudyny ta natsionalna bezpeka: Zbirnyk materialiv Druhoi mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (Lviv, 20 travnia 2022 roku) / uporiad. L. V. Yarmol. Lviv: Halytska vydavn. spilka, 2022. S. 83–89 [in Ukrainian].
5. Bilousova N., Tupalska O. Detsentralizatsiia na pauzi: 7 vyklykiv prezydentovi Zelenskomu ta yoho komandi. *Agro-Polit*. URL: <https://agropolit.com/spetsproekty/573-detsentralizatsiya-na-pauzi-7-viklykivprezydentovi-zelenskomu-ta-yogo-komandi> [in Ukrainian].
6. Borysova T., Monastyrskyi H., Khrupovych S., & Chaikivska V. Marketynhova komunikatsiina polityka mistsevykh orhaniv vlady yak instrument formuvannya imidzhu nadavachiv posluh miskoho transportu. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2022. № 2(43). P. 306–315. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.2.43.2022.3614> [in Ukrainian].
7. Pro mistseve samovriaduvannya: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-vr> [in Ukrainian].
8. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> [in Ukrainian].
9. Kliuchkovskyi Yu. B. Mistseve samovriaduvannya v Ukraini pid chas i pislia viiny. *Munitsypalna reforma v konteksti yevrointehratsii Ukrainy: pozytsiia vlady, naukovtsiv, profspilok ta hromadskosti: Zbirnyk tez dopovidei Shostoї shchorichnoi vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 23 hrudnia 2022 r.). Kyiv, 2022. S. 49–55 [in Ukrainian].
10. Kovalchuk V. B. Osoblyvosti pravovoho rehuliuвання функціонування орханів місцевого самоврядування в період воєнного стану в Україні. *Ukrainskyi chasopys konstytutsiinoho prava*. 2023. № 4. S. 37–46 [in Ukrainian].
11. Mistseve samovriaduvannya pid chas viiny. Holova pravlinnia Tsentru polityko-pravovykh reform Ihor Koliushko. Interviu z Mariieiu Palahniuk dlia “Varianty”. 09.07.2022. URL: <https://pravo.org.ua> [in Ukrainian].
12. Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2259-IX#Text> [in Ukrainian].
13. Pro utvorennia viiskovykh administratsii: Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 24 liutoho 2022 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> [in Ukrainian].
14. Pro mistsevyi referendum: Proiekt Zakonu Ukrainy № 5512. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71820 [in Ukrainian].
15. Rekomendatsii Rady Yevropy stosovno formuvannya polityky z pytan Planu vidnovlennia mistsevoho samovriaduvannya vid naslidkiv viiny. (m. Strasburh, 30 chervnia 2022 roku CEGG/PAD(2022)3). URL: <http://www.slg-coe.org.ua> [in Ukrainian].
16. Reforma z detsentralizatsii: perekhid vid dobrovilnoho obiednannia terytorialnykh hromad do administratyvnoho ukрупnennia. Vydano za pidtrymky Rady Yevropy v ramkakh Prohramy “Detsentralizatsiia i reforma publichnoi administratsii v Ukraini”. URL: <https://decentralization.ua> [in Ukrainian].
17. Savychuk O. Yak pratsiuє mistseve samovriaduvannya v umovakh voiennoho stanu? URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/03/23/7333907/> [in Ukrainian].